

Dünyada tıp antropolojisi

Ferhan Güloğlu

İstanbul'da doğdu. 2010 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisansını, 2012 yılında Columbia Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları bölümünde yüksek lisansını tamamladı. Halen George Washington Üniversitesinde antropoloji dalında doktora öğrencisidir. İlgili alanları arasında üreme sağlığı politikaları, din antropolojisi, toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları yer alır.

Birkaç yıl evvel Noel tatili için eve geldiğimde canım anneannemle oturmuş sohbet ediyorduk. O sıralar New York'ta Freudyen teori dersi alıyordum ve günlerim

Anna O.'dan Küçük Hans'a kadar ünlü psikiyatrin kaydettiği vakaları okumakla geçiyordum. Rüya tabirlerine meraklı anneanneme de üstünkörü Türkçeye çevirerek Anna O.'nun rüyalarından ve tarihte histerinin tedavisinden bahsettim. Doğrusunu söylemek gerekirse Breur ve Freud'un devrim niteliğindeki terapi yöntemlerini takdir etmesini bekliyordum, bana ne dese beğenirsiniz: "Doktor da şifa ne arar kızım?" Anneannem söyleyince pek akademik olmuyor ancak sağlıkçıların pozitivist zihniyetini Lock ve Schepher-Hughes benzer bir düzlemde anlatır (1): Baş ağrısı şikâyetiyle gelen bir hasta, kendisinden hasta öyküsü alınırken hikâyesini anlatmaya alkolik kocasından ve gördüğü ev içi şiddetten başlar. Hasta uzun uzun şikâyetlerini anlatırken tıp öğrencileri dayanamaz ve kadının sözünü keserler: "Peki ama baş ağrısının gerçek sebebi ne?" Gerçeklik, bu zihniyette ancak materyal olana, biyomedikal ve nörobilimsel olana; başka bir deyişle testlerle kanıtlanan veriye tekabül eder. İşte tam bu noktada tıp antropolojisinin soruları başlar: Tıp, kültür, din, cinsiyet ve siyaset ne zaman kesişir ve nerelerde ayrılır? Antropoloji bize sağlık, hastalık ve diğer iyileşme metotlarını holistik ve kültürlerarası yöntemle inceleyebileceğimiz bir altyapı sağlar. Tıp ve antropolojinin tarihsel olarak nasıl bir araya geldiğini anlamak, öncelikle biri tabii diğeri sosyal bilim olarak kategorize edilen bu iki dalın geçmişte nasıl ayrıştığını fark etmemizi

gerektiriyor. Sağlığın bugün bildiğimiz anlamda tıplaştırılmasının moderniteyle eşzamanlı bir gelişme oluşu, bu disiplini hakkıyla anlamanın birinci şartı olarak aklımızın bir köşesinde dursun.

Tıp antropolojisinin ontolojik hikâyesinin disiplinin anlaşılmasındaki önemini vurguladıktan sonra bu yazının asıl konusuna gelelim: Çağdaş sosyal bilimler literatüründe tıp antropolojisinin yeri nedir? Günümüzde toplumsal sağlığı inceleyen antropologlar hangi konuları, hangi metotlarla çalışırlar? Byron Good'a göre tıp antropolojisinin ilk bariz örnekleri, uluslararası toplum sağlığı savunucularının yerel kültürel gerçeklerden bihaber olmalarının eleştirisiyle başlar ve dünyada var olan sağlık sistemlerini inceleyerek modern tıbbın bu sistemler arasında yalnızca bir tanesi olduğunun altını çizer (2). Böylelikle pozitivist, biyomedikal yaklaşımların normatif ve hegemonik yapısını sarsarak sağlık alanında daha çoğulcu bir yaklaşım benimser. Bu geleneğin bir temsilcisi olarak Denise Allen Roth, Tanzanya'da anne sağlığı konusunda yaptığı çalışmalarda resmi (Batılı) toplum sağlığı söylemlerinin yerel olgularla ve tabandan gelen taleplerle uyumadığını gösterir. Sağlık sorunlarına evrensel çözümlerin Tanzanya'nın örneğinde sömürgeciliğin ürettiği spesifik dertlere derman olamayacağını, hatta çoğu zaman sağlık örgütlerinin sorun diye kurguladıkları durumların vehimden ibaret olduğunu belirtir. Örneğin Tanzanya'ya gelen Uluslararası Halk Sağlığı Örgütü temsilcileri, bebek ölümlerinin asli nedeni olarak geleneksel yöntemlere bağlı ebeleri işaret etmişler; oysa Roth'a göre bu toplumda ebelik asla

popüler bir uygulama olmamış (3)! 70'li yılların siyasi konjonktürünün etkisiyle tıp antropolojisiyle ilgilenen sosyal bilimciler yerel uygulamaların yanı sıra sömürgecilik, ataerkillik, yoksulluk ve ırkçılık gibi yapısal sorunların sağlık sistemlerini nasıl şekillendirdiğini araştırdılar.

Bu yazıda daha güncel örneklerle size tıp antropolojisinin etki alanlarından bahsedecek; sırasıyla küresel toplum sağlığı, bilim ve teknoloji çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, din antropolojisi ve kültürlerarası çalışmalardan örnekler sunacağım.

Küresel toplum sağlığı ve antropoloji denilince akla ilk gelen isim hiç kuşkusuz Paul Farmer oluyor. Harvard mezunu bir tıp doktoru olan Farmer'ın bu sosyal bilime ilgisi Haiti'de katıldığı insanı yardım çalışmalarıyla başlıyor. Şahit olduğu hastalıkların yalnız biyolojik değil öncelikle toplumsal sebeplerle anlaşılması gerektiğini savunan Farmer'ın bu klişe bulunabilecek argümana kişisel katkısı; hastalığı birincisi bireyselden toplumsala, ikincisi ise yerelden küresele bakarak anlama çabasıdır (4). Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde sağlık sorunlarını kültürel sebeplerle açıklamanın getirdiği risklere Nancy Schepher-Hughes da Farmer'a benzer bir tutumla dikkat çeker. Ona göre Marx'ın ünlü deyişiyle din kitlelerin afonyu ise tıp da hastaların afonyudur; yapısal sorunları tedavi etmez, ancak kemikleşmiş eşitsizliklerin üzerini örter (5).

Tıp antropolojisinin en ziyade kesiştiği sosyal sahalardan biri de bilim ve teknoloji çalışmalarıdır. Bu alt dal, bilim teknoloji ve tıbbın nasıl üretildiği,

geliştiği, toplumda nasıl algılanıp dönüştürüldüğü, tıbbi-teknolojik bilginin üretimi ve yaygınlaşması hatta ne gibi itirazlar doğurduğu gibi sorulardan yola çıkar. Tıbbi teknolojiler insan ögesiyle kesiştiğinde bizi neler bekler? Yahut son yıllarda oldukça yaygınlaşan bir yöntemle insan bilimi olan antropolojiye insandışı öznelerle yaklaşmak bu disipline neler katar? Rayna Rapp artık neredeyse rutinleşmiş olan amniyosentez uygulamalarını incelediği kitabında bu teknolojiyi kullanan tıbbi profesyonellerin ve hastaların prosedürü anlayışlarındaki temel farklılara dikkat çeker. Yazar, tıbbi terminolojinin -tıp dışı alanlarda eğitilmiş olsalar dahi- çoğu hasta tarafından anlaşılabilir oluşunu, tıp alanında hizmet alan ve verenler arasındaki hiyerarşik uçurumu ve medikal teknolojilerin bu hiyerarşiden beslenen kesinlik algısına rağmen bize çoğu zaman ihtimallerden fazlası sunmadığını New York'ta sürdürdüğü 20 yıllık saha çalışmasının sonucu olarak gösterir (6).

Konu, kadın ve anne-bebek sağlığı olunca toplumsal cinsiyetten bahsetmek kaçınılmaz oluyor. Sarah Franklin gibi antropologlar tıbbi teknolojilerin, kurumların ve uygulamaların toplumda var olan ataerkil zihniyetten bağımsız işlemediğini savunurlar. Yapay dölleme gibi modern teknolojilerin kadına geleneksel olarak yüklenen annelik rolünü pekiştirdiğini ve çoğu zaman cinsiyetsiz olarak düşündüğümüz hastane, doktor gibi kimliklerin maskülen bir yapıda olduğunu iddia ederler (7). Emily Martin ise tıp ders kitaplarına toplumsal cinsiyet gözlüğünden yeni bir bakış getirir. Örneğin dölleme sürecinde yumurtayı pasif, spermi ise aktif aktörler olarak betimlemek tıbbi değil aksine sosyal varsayımların sonucudur (8).

Yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık gibi negatif söylemlerin tıbbi kabulleri şekillendirdiği aşikârken, din ve manevi değerlerin sağlığa dair verilen kararlarda bir etkisi olmadığı hiç düşünülebilir mi? Sherine Hamdy (9), Muhammed Tabishat (10) ve Elizabeth Roberts'in (11) aralarında bulunduğu bir grup antropolog; aydınlanmacılığın dinin olabildiğine sübjektif ve kişisel, biliminse tarafsız ve mutlak olduğu tezine dinle tıbbin ortak (ve kimi zaman çatışan) noktalarını inceleyerek cevap veriyorlar. Mısır'da organ naklini inceleyen saha çalışmasında Hamdy, nakli dini hassasiyetlerle reddeden öznelerle yaptığı mülakatlarında bu durumun bilimsel bir cehaletle değil aksine uzun süreli ve derin mülahazaların bir sonucu olduğunu bizlere gösterir. Üstelik organ naklini dini dayanaklarla geri çeviren hastaların kararlarının salt dini veya salt bilimsel saiklerle verilmediğini, bilakis sosyal, ekonomik ve siyasi sebeplerin din ve bilimden ayırıştırılamayacağını

savunur. Hamdy'e göre eğer bir cehalet veya en hafif ifadeyle umursamazlık söz konusu ise bu olsa olsa Batılı ve seküler tıbbi kategorileri farklı toplumlara uygulamaya çalışan sağlık profesyonellerinden kaynaklıdır. Örneğin, tıpta organ nakli için esas alınan beyin ölümünün ruhun bedeni terk etmesini önceleyen dindar öznelere bir şey ifade etmediğini ileri sürer. Çözüm; ancak dini, tarihi, siyasi ve kültürel hassasiyetlere duyarlı yeni bir tıp etiği oluşturmaktan geçer (9).

Yazıda şimdiye değin bahsedilen eserler antropolojinin tıp alanına kuramsal katkılarına dairdir. Öyleyse soralım tıp antropolojisinin yöntemi nedir? Veya başka bir deyişle etnografi, tıp çalışmalarına nasıl bir zenginlik katar? Etnografinin temel prensibi konu edilen toplumu kendi diliyle, kendi şartlarıyla anlamak ve anlatmaktan geçer. Bu noktada tıbbin evrensel olma iddiasıyla antropolojinin olabildiğince yerel ve bağlamsal olma çabasının çatışmasını görürüz, "doğru" bildiğimiz tıbbi varsayımlar farklı toplumlarda nasıl yaşanır? Günümüzde bu konuda yapılan en geniş kapsamlı çalışmalardan biri kültürlerarası tıp antropolojisinin zengin bir örneğini sunan Grinker'in otizmli çocuklarla çalıştığı etnografisidir (12).

Doktora tezini Kongo'da pigme toplumu üzerine tamamlayan yazar, kariyerinin olgunluk döneminde kızına otizm teşhisi konulmasıyla tıp antropolojisine merak sarmış. Bir baba olarak başlayan ilgisi antropolog kimliğiyle birleşince Richard Grinker hem tarihsel, hem de çok-sahalı güncel bir çalışma yürütmüş. Grinker'a göre otizm vakalarının arttığına yönelik kanı geçmişte teşhisin yokluğundan kaynaklanıyor. Grinker, iletişim güçlüğü çeken, sosyal ilişkilerde başarısız ve çevresine ilgisiz görünen çocuklardan tarih boyunca bahsedildiğine dikkat çektikten sonra bu teşhis eksikliğinin günümüzde ne gibi yansımaları olduğunu tespit etmek amacıyla Hindistan, Güney Kore, Svaziland, Amerika ve Kongo'da sayısız mülakatlar yapar. Yazar, araştırmasının sonucunda otizm görülme oranlarının zannedildiği gibi toplumlar arasında farklılık göstermediğini, yalnızca kültürel ön kabuller sebebiyle zekâ geriliği veya kaygı bozukluğu gibi farklı teşhisler altında kategorize edildiğini öne sürüyor.

Tıbbi bir olgunun farklı iki toplumda nasıl sınıflandırdığından bahsedip de Margaret Lock'u anmamak olmaz. Lock, Japonya ve Kuzey Amerika'da menopoza hakkındaki çalışmasıyla, doğal ve dolayısıyla objektif bir süreç olarak düşünülen yaşlanmayı mercek altına yatırır. Kuzey Amerika'da menopozun en sık yan etkilerinden biri olarak tanımlanan sıcak basması (hot flashes) için Japonca'da bir ifade bile olmayışı tıbbi

olguların her kültürde benzer şekilde tezahür etmediğini kanıtlar niteliktedir (13).

Hayat tek boyutlu değil, dolayısıyla hayatı tek boyutlu anlamaya yönelik her çaba yetersiz kalacak. Bu demek değil ki karmaşık bir toplumu anlamak için karmaşık teorilere ve yöntemlere ihtiyacımız var. Velhasıl Mary Beard'ın da dediği gibi "Akademisyenin işi sadeleştirmektir". Multidisipliner ve yerel gerçekliklerin farkına varmış kuramlar antropolojinin de tıbbın da en başarılı örneklerinin sırrı olarak yeni çalışmalara ilham verecektir.

Kaynaklar

- 1) Scheper-Hughes, N., & Lock, M. M. (1987). *The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology*. *Medical Anthropology Quarterly*, 1(1), 6-41. doi:10.1525/maq.1987.1.1.02a00020
- 2) Good, B. (1994). *Medicine, Rationality, and Experience: An Anthropological Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 26.
- 3) Allen, D. R. (2002). *Managing Motherhood, Managing Risk: Fertility and Danger in West Central Tanzania*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- 4) Farmer, P. (2003). *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and The New War on The Poor*. Berkeley: University of California Press.
- 5) Scheper-Hughes, N. (1992). *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley: University of California Press, 215.
- 6) Rapp, R. (1999). *Testing Women, Testing The Fetus: The Social Impact of Amniocentesis in America*. New York: Routledge.
- 7) Franklin, S., & Ragoné, H. (1998). *Reproducing Reproduction: Kinship, Power, and Technological Innovation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 8) Martin, E. (1991). *The Egg and The Sperm: How Science Has Constructed A Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 16(3), 485-501. doi:10.1086/494680
- 9) Hamdy, S. (2012). *Our Bodies Belong to God: Organ Transplants, Islam, and The Struggle for Human Dignity in Egypt*. Berkeley: University of California Press.
- 10) Tabishat, M. (2014). *The Moral Discourse of Health in Modern Cairo: Persons, Bodies, and Organs*. Lanham: Lexington Books.
- 11) Roberts, E. F. (2012). *God's Laboratory: Assisted Reproduction in The Andes*. Berkeley: University of California Press.
- 12) Grinker, R. R. (2007). *Unstrange Minds: Remapping The World of Autism*. New York: Basic Books.
- 13) Lock, M. M. (1993). *Encounters With Aging: Mythologies of Menopause in Japan and North America*. Berkeley: University of California Press.
- 14) Zoe Williams'la röportajından: theguardian.com/books/2016/apr/23/mary-beard-the-role-of-the-academic-is-to-make-everything-less-simple?CMP=tw_t_gu (Erişim Tarihi: 10.11.2016)w